

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 347.125

МЕЖИ ВІДМОВИ ВІД ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Артур ГАНЖЕРЛІ,

здобувач кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

SUMMARY

The article is devoted to research of legal borders of waiver of property right. The author analyzes boards of subjective right as its natural property as well as features of property right waiver. Forms of realization subjective rights waiver, legal nature of waiver borders, their functions and purpose are defined in the article. Particular attention is devoted to determination of possible directions for designation of property right waiver. The author makes an attempt to propose the solution of an issue about possibility to abuse of right on waiver of property right and to define forms of such abusing.

Key words: property, property right, waiver, legal borders, abuse, thing, real rights.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються межі відмови від права власності на об'єкти цивільних правовідносин. Автор розглядає межі суб'єктивного цивільного права як його природні властивості, аналізує особливості меж відмови від права власності. У статті визначаються форми реалізації суб'єктивних цивільних прав, природа меж суб'єктивних цивільних прав, їх функції і призначення. Окрема увага присвячена визначенню можливих напрямків установа меж відмови від права власності. Автором робиться спроба вирішити питання стосовно можливості зловживання правом на відмову від права власності, а також визначити форми такого зловживання.

Ключові слова: власність, право власності, відмова, межі, зловживання, річ, речові права.

Вступ. Суб'єктивне право є наданою конкретному суб'єкту юридичною нормою з метою задоволення його інтересів можливою (дозволеною) поведінкою у правовідношенні, забезпеченою кореспондуючим обов'язком іншого суб'єкта правовідношення і гарантованою державою [1, с. 44]. Отже, призначення суб'єктивного права полягає у тому, щоб суб'єкт міг на законних підставах у межах наданих йому об'єктивним правом правомочностей здійснювати дії, спрямовані на задоволення власних інтересів [2, с. 222]. Суб'єктивне право, навіть таке абсолютне право, як право власності, не є безмежним, а тому під час реалізації своїх розпорядчих можливостей стосовно об'єктів правовідносин його носій повинен дотримуватись певних умов, порушення яких може стати підставою для настання цивільно-правової відповідальності.

Відмова від суб'єктивних цивільних прав у речових правовідносинах розглядалась такими вченими, як В.І. Борисова, М.І. Брагінський, І.В. Венедіктова, В.В. Вітрянський, О.В. Дзера, І.І. Єфремова, І.В. Жилінкова, О.С. Іоффе, М.В. Ковальова, О.О. Красавчиков, Н.С. Кузнєцова, Д.Д. Лупспеник, В.В. Луць, Р.А. Майданик, Є.О. Мічурін, О.О. Малиновський, Ю.П. Пацурківський, Ю.А. Ушакова, І.В. Спасибо-Фатєєва, О.М. Соловйов, С.Я. Фурса, Г.Г. Харченко, Я.М. Шевченко, В.Л. Яроцький та ін.

Мета статті полягає у визначенні меж реалізації відмови від права власності в речових правовідносинах і їх значення для процесу реалізації прав загалом.

Результати дослідження. За твердженням О.С. Губара, у власному розумінні здійснення права полягає, передусім, у вчиненні активних дій і не охоплює т. зв. негативні зобов'язання, що передбачають утримання від учинення певних дій.

Однак у широкому розумінні здійснення права доцільно розглядати як будь-які дії, активні та пасивні, що охоплюються змістом суб'єктивного цивільного права, але вчинені за межами правомірності (добросовісного) здійс-

нення цивільних прав [3, с. 108–109]. На наше переконання, здійснення суб'єктивних цивільних прав, навіть у вузькому розумінні, може характеризуватись як активними діями, так і бездіяльністю. Для прикладу візьмемо речове право володіння, що в поєднанні з користуванням можуть бути предметом договору позички. Таке право, як відомо, забезпечується фактичним пануванням особи над річчю, а це повинно означати, що навіть у той час, коли користувач безпосередньо не здійснює користування предметом договору позички, він усе одно залишається її власником, а тому у разі збереження за ним безпосереднього панування над річчю необхідно вважати, що він реалізує право володіння. Іншим прикладом бездіяльності як способу реалізації суб'єктивного права є автоматичне продовження договору оренди речі на той самий строк після закінчення договору оренди. Відсутність заперечень з обох сторін повинно означати реалізацію орендарем переважного права на продовження орендних відносин на той самий строк. У зв'язку із цим варто визнати, що реалізація права може здійснюватись як в активній, так і в пасивній формі. Хоча у випадку з відмовою від права власності, ми переважно маємо справу з активною формою правореалізації, що покликає створити такі умови, за яких учасники цивільних правовідносин мають однозначно трактувати дії суб'єкта права власності як відмову від нього.

Межі здійснення речових прав відображаються в принципі свободи їх здійснення, який, на переконання Г.Г. Харченка, передбачає, що у здійсненні суб'єктивного речового права дозволено все, що не забороняється законом [4, с. 328]. Насправді ж формулу «все, що не забороняється законом», зважаючи на процес правореалізації (здійснення права), необхідно уточнити з огляду на те, що межею здійснення суб'єктивного права, зокрема і права на відмову від зобов'язання, зазвичай є лінія примикання суб'єктивного права однієї особи до суб'єктивного права іншої особи. Саме таке примикання є «благодатним підґрунтям» для

виникнення юридичних конфліктів. Як зазначає С.О. Параскевова, цивільно-правовий конфлікт – це юридичний конфлікт у цивільно-правовій сфері. До нього застосовні ознаки юридичного конфлікту загалом. Це форма соціальної взаємодії суб'єктів у цивільно-правовій сфері, що складається на ґрунті протиріч, які виражаються в активному протистоянні сторін і суміжному з протиправною поведінкою суб'єкта (суб'єктів) конфлікту або з правомірною, але такою, що об'єктивно порушує чужий інтерес, який прямо передбачено в законі. Цивільно-правовий конфлікт, на переконання вченої, виникає там, де спостерігається порушення одним суб'єктом інтересу іншого суб'єкта. При цьому таке порушення є можливим у тому разі, коли сторони перебувають у правовідношенні (відносному або абсолютному) [5, с. 20].

Не можна не звернути увагу на те, що під час визначення межі реалізації особою відмови від суб'єктивного цивільного права є стани, які можна назвати «прикордонними» в юридичному сенсі. Тобто такими, що ніби і мають ознаки правомірної правореалізації, але водночас і не позбавлені окремих елементів протиправності. Такі стани в сучасній літературі називають зловживанням правом. У зв'язку з цим питання меж реалізації відмови від суб'єктивних цивільних прав у речових правовідносинах пов'язується з двома фундаментальними аспектами цивільних відносин загалом, які і допомагають розкрити природу відповідних меж. Це абсолютність суб'єктивних речових прав і зловживання правом як негативне явище в правореалізації. Саме ці два аспекти порушеного нами питання дають змогу визначити межі реалізації відмови від речових прав у цивільних правовідносинах, а також їх місце в процесі правореалізації.

Основне питання, яке повинен поставити собі дослідник питань правореалізації в речовій сфері, а також безпосередньо суб'єкт, який реалізовує свої права і суб'єкт, який застосовує нормативні положення до конкретних правовідносин, – це те, чи повинна відмова від абсолютного права власності бути безмежно абсолютною, тобто не враховувати інтереси інших суб'єктів або все ж таки така відмова має певні межі?

Насамперед, слід визначити, що відмова від права власності хоча і забезпечується правом розпорядження, що входить до складу права власності, але не є тотожною йому за обсягом. Розпорядження включає досить широке коло активних чи пасивних дій, зокрема відчуження (платне або безоплатне) в порядку купівлі-продажу, міни, дарування, знищення речі, відмови від права власності на неї. Під час відчуження зазвичай відбувається взаємоузгодження волі суб'єкта права власності і особи, на користь якої здійснюється відчуження (адресне відчуження). У зв'язку з цим у взаємоузгодженні і встановлюються межі реалізації прав обох суб'єктів стосовно один одного. У разі знищення речі діє загальне правило, за яким така дія не повинна порушувати прав інших суб'єктів. Академічним прикладом у цьому разі є відносини спільної власності. Якщо дві квартири знаходяться в одному будинку і мають спільні стіни та спільний дах, то чи означає це, що співвласник однієї із квартир має право не користуватись нею? Безумовно, так. Але чи повинно це означати, що він звільняється від відповідальності за ті наслідки, що спричиняє його бездіяльність для іншого співвласника, наприклад, якщо недбайливе ставлення до квартири призводить до непридатного стану окремих її конструктивних елементів і створює загрозу для знищення всього будинку? Звичайно, що не звільняється. Із цього слідує, що право власності, як абсолютне право, має межі, які визначаються обсягом прав інших осіб. Як стверджує Є.О. Мічурін, під час використання власником свого майна на шкоду іншим особам вступає в силу право-

ва захисна функція, й особа, права якої порушені, відновлює їх у встановленому законом порядку [6, с. 115].

Що стосується відмови від права власності, цей аспект питання набуває іншого забарвлення, адже під час реалізації відмови не завжди існує конкретно визначений суб'єкт, чий права можуть бути порушені відмовою. Хоча суто теоретично така ситуація є можливою. Наприклад, якщо здійснюється відмова від права власності на небезпечну річ, що становить джерело підвищеної небезпеки. Подальше її знаходження дітьми або особою, що не має навичок володіння відповідною річчю, може призвести до спричинення ним шкоди. У такому разі виникає потреба у визначенні меж реалізації відмови від права власності з метою забезпечення прав інших осіб. Відмова від права власності здійснюється зазвичай шляхом залишення речі. Найбільш правильним є залишення такої речі в спеціально відведеному місці, наприклад, на смітниках, звалищах, у спеціальних пунктах прийому відповідних речей для утилізації чи переробки. Якщо така річ залишається на території іншої особи, наприклад, на земельній ділянці приватної або державної форми власності, то кваліфікація дій відповідного суб'єкта ускладнюється, адже треті особи можуть вважати, що відповідна річ належить власнику ділянки. Аналогічну реакцію може викликати і залишення речі особою на власній земельній ділянці.

Межі здійснення цивільних прав встановлюють загальні орієнтири для особи, яка, здійснюючи свої права, не повинна завдавати шкоди іншим особам та докільно та мусить здійснювати свої права в межах закону [7, с. 213]. Як зазначає О.О. Михайленко, окреслення меж права приватної власності досягається існуванням сукупності критеріїв забороненої або соціально бажаної поведінки, до яких належать: заборони вчинення дій, що суперечать закону; порушення прав та інтересів інших осіб; учинення дій із наміром заподіяння шкоди або зловживання правом в інших формах; завдання шкоди навколишньому середовищу, екологічній ситуації, природнім якимостям землі; а також обов'язки власника, спрямовані на дотримання моральних засад суспільства та соціального призначення власності [8, с. 11]. При цьому Є.О. Мічурін пояснює соціальну функцію власності як примушення власників до виконання суспільної місії на користь усього суспільства, використання власності, що має на меті перешкодити довільному, «непродуктивному» поводженню власників із майном, яке їм належить [9, с. 106].

Отже, в основу меж відмови від права власності на річ покладено все той же загальний принцип, який встановлює заборону реалізації права власності (зокрема і шляхом відмови від нього – А.Г.) у такий спосіб, що порушує права інших осіб. Основною небезпекою під час відмови від права власності є те, що після цього втрачається правовий зв'язок між власником речі і такою річчю. Але у разі спричинення нею шкоди іншим особам, наприклад, якщо власник відмовився від права власності на легкозаймисту суміш, залишивши її в доступному для дітей місці, виникає причино-наслідковий зв'язок між діями власника і спричиненням шкоди. Саме цю основну небезпеку для учасників цивільних правовідносин повинна подолати держава.

Другим аспектом цього питання є необхідність створення умов, за яких використання безхазяйного майна буде ефективним, тобто таких механізмів, які забезпечать ефективне використання речей, від яких відмовились власники, якомога швидше залучення їх до процесу суспільного виробництва.

В окресленому ракурсі концепцію, запроваджену положеннями чинного цивільного законодавства України, можна назвати неповною і вибірковою. В її основу покладено поділ речей на рухомі / нерухомі. Вітчизняним правопо-

рядком фактично запроваджено переважне право територіальної громади, на території якої перебуває безхазяйне нерухоме майно, на набуття права власності на нього. Положеннями чинного цивільного законодавства України, зокрема ст. 335 ЦК України, запроваджено приховане переважне право територіальної громади на набуття права власності на нерухомість, від якої відмовився власник. Частиною 2 зазначеної статті передбачається, що безхазяйні нерухомі речі беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені, а після спливу одного року з дня взяття на облік безхазяйної нерухомої речі вона за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, може бути передана за рішенням суду в комунальну власність [10]. У будь-якому разі строк набуття права власності територіальною громадою на зазначені речі є меншим за строк позовної давності, визначений ст. 334 ЦК України [10]. У зв'язку з цим можна констатувати, що наразі в нормативному регулюванні відповідних відносин простежується монополізація права територіальної громади в набутті права власності на такі речі.

У частині безхазяйності рухомих речей законодавець створив рівні умови в набутті права власності на них, зазначивши в ст. 336 ЦК України, що особа, яка заволоділа рухомою річчю, від якої власник відмовився (ст. 347 цього Кодексу), набуває право власності на цю річ із моменту заволодіння нею [10].

Отже, у випадку з рухомими речами, зокрема і небезпечними, законодавець не створив належних умов для забезпечення прав інших учасників правовідносин, особливо в частині забезпечення їх від негативного впливу, що може спричинити шкоду життю або здоров'ю. Пункти прийому працюють на засадах спеціалізації і забезпечують приймання для утилізації певних видів речей, наприклад, використаних батарейок, виробів із поліетилену, паперу тощо. При цьому ці пункти зазвичай є результатом господарської ініціативи приватних осіб, а не державних чи комунальних органів. На рівні ЦК України не встановлено чіткої заборони здійснювати відмову від права власності на окремі види небезпечних рухомих речей у певній формі. Умови її реалізації лише впливають із норм про відповідальність, закріплених в ЦК України та нормативно-правових актах публічних галузей права. Тому цей аспект відносин власності потребує більш детальної регламентації.

Водночас є ще й другий аспект визначення меж реалізації відмови від права власності на речі, який можна назвати перспективним, адже наразі він не приймається до уваги. Йдеться про законні інтереси інших осіб у набутті права власності на річ, відмова від права власності на які припиняє існування таких інтересів. Це інтереси, зокрема, співвласників речі, спадкодавців та кредиторів.

Варто розуміти, що у відносинах спільної власності є конкретно визначена особа, яка може зазнати шкоди через бездіяльність іншого співвласника. А у разі її спричинення внаслідок занедбаного стану майна, від якого власник відмовився, практично не існує суб'єкта, якому це майно належить, а тому і суб'єкта відповідальності, якщо вважати, що правовий зв'язок між останнім власником майна і, власне, таким майном припинив існування. У співвласника може бути інтерес до набуття у власність іншої частини майна. За чинним законодавством відповідно до ст. 362 ЦК України співвласник має переважне право купівлі частини іншого співвласника у спільному майні, але не переважне право на набуття його у власність у разі відмови співвласника від права власності на свою частку.

Так само і спадкоємці, які перебувають у родинних зв'язках зі спадкодавцем і мають інтерес до набуття пев-

них речей у власність, не наділені переважними правами у разі відмови спадкодавця від права власності. До того ж така відмова може порушувати і майнові права кредиторів.

Ці суб'єкти не мають суб'єктивних цивільних прав, що здатні визначити межі права власника на відмову від права власності. Але вони можуть мати інтереси стосовно відповідних об'єктів правовідносин. Нагадаємо, що у своєму рішенні від 01 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі № 1 – 10/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес) Конституційний Суд України визначив, що поняття «охоронюваний законом інтерес», яке вживається в ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «право», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та / або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України та іншим загально-правовим засадам [11].

Орієнтирами меж реалізації відмови від права власності на речі в такому разі можуть бути переважні права відповідних осіб у набутті права власності на них. Такі права є суб'єктивними цивільними правами, які надають їх носіям можливість пріоритетно перед іншими особами набутти інше або здійснити існуюче суб'єктивне право [12, с. 8].

На нашу думку, реалізація цієї пропозиції може посилити умови виконання власниками речей того, що Є. О. Мічурін назвав «соціальна функція власності», й позитивно вплине як на суспільне виробництво, так і на динаміку цивільного обороту загалом. Це може спонукати власника більш відповідально ставитись до власності та не вилучати речі з майнового обороту шляхом їх уведення до сфери безхазяйних, а, навпаки, здійснювати оборот таких речей на платній або безоплатній основі. Зокрема, співвласник речі зможе відчужити її на платній основі іншому співвласнику або подарувати будь-якій особі, задовольнивши свої інтереси. Так само і спадкодавець може адресно відчужити річ певній особі або організації, вилучивши її у такий спосіб зі списку майбутньої спадщини, але не передавати її до сфери безхазяйних речей. Відмову від права власності варто розглядати як вилучення із цивільного обороту у сферу безхазяйних тих речей, що мають низьку корисність, а правило переважного набуття у власність можна поширювати лише на цінні речі.

Хоча варто констатувати, що ця теза потребує більш глибокого аналізу, але наразі актуальним питанням залишається регулювання відносин відмови від права власності на небезпечні рухомі речі і організаційне забезпечення реалізації прав власників на таку відмову.

Висновки. Вищевикладене свідчить, що наразі варто визнати, що межі правової можливості для відмови від права власності на рухомі речі є досить широкими і визначаються загальними засадами цивільного права та полягають у забороні здійснювати відмову від права власності в тій формі, що може завдати шкоду життю, здоров'ю та майну інших суб'єктів права. На відміну від таких способів розпорядження речами, як відчуження та знищення, відмова лише за певних умов пов'язується з небезпекою для інших суб'єктів права.

Що стосується відносин із нерухомістю, то законодавець на рівні ЦК України закріпив і забезпечив інтереси територіальної громади в набутті права власності на неї шляхом закріплення спеціальної процедури, покликаної в короткі строки забезпечити набуття права власності на неї.

Ці обставини обумовлюють і можливі форми зловживання правом на відмову від права власності. Визначаль-

ним елементом під час зловживання цим правом, на наше переконання, є суб'єктивне ставлення особи до реалізації права. Зловживанням є усвідомлена дія, спрямована на досягнення певного правового результату і пов'язана з нехтуванням суб'єктивними правами чи законними інтересами інших осіб або з метою створення перешкод у їх реалізації. При цьому від зловживання необхідно відмежовувати недбале, неефективне, непрофесійне використання права, яке є формою правомірної поведінки і призводить до правомірних наслідків, але характеризується досягненням правового результату не в тому обсязі, як це дозволяє обсяг суб'єктивного цивільного права.

Феномен зловживання якраз цікавий тим, що він ніби перебуває в правових межах, однак при цьому насичується негативним змістом. З одного боку, це реалізація права, а з іншого – така реалізація, що впливає на стан забезпеченості прав інших учасників правовідносин. У зв'язку з цим явище зловживання правом насичене як позитивним правовим характером, так і негативним, тобто воно є частково правомірним, а частково протиправним. Зловживання перебуває у сфері між правомірною і протиправною поведінкою і залежно від форми прояву та своєї глибини може або переходити в стан повністю протиправної поведінки і вважатись правопорушенням, або залишатись на межі правомірного і протиправного.

Загалом же зловживання правом на відмову від права власності може спостерігатись у тих випадках, коли воно здійснюється з наміром завдати шкоду іншим учасникам правовідносин, наприклад, якщо боржник, усвідомлюючи неспроможність виконати зобов'язання наданим майновим забезпеченням, наприклад, заставленим майном, у зв'язку з його недостатньою вартістю, відмовляється від права власності на цінні речі. У такому разі рід стає безхазяйною, а кредитор втрачає можливість відновити своє становище в разі порушення зобов'язання боржником. Також зловживання правом на відмову від права власності може спостерігатись в разі залишення в доступному для інших осіб місці джерел підвищеної небезпеки після відмови від права власності на них.

Список використаної літератури:

1. Курбатов А. Ограничение прав при правовом регулировании: сущность и порядок / А. Курбатов // Хоз-во и право. – 2002. – № 6. – С. 42 – 53.

2. Малиновский А.А. Назначение субъективного права / А.А. Малиновский // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2006. – № 4. – С. 222 – 230.

3. Губар О.С. Поняття і правова природа зловживання правами у сучасному цивільному праві України / О.С. Губар // Бюл. М-ва юстиції України. – 2012. – № 1 (123). – С. 104 – 113.

4. Харченко Г.Г. Окремі засади здійснення речових прав / Г.Г. Харченко // Держава і право. – 2012. – Вип. 55. – С. 324 – 330.

5. Параскевова С.А. Определение гражданско-правового конфликта / С.А. Параскевова // Гражданское право. – 2006. – № 3. – С. 17 – 21.

6. Про Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави і розпорядження ним : постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 року № 1340 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 34. – Стор. 29 (зі змінами).

7. Мічурін Є.О. Межі та обмеження цивільних прав / Є.О. Мічурін // Право і безпека. – 2010. – № 3. – С. 212 – 215.

8. Михайленко О.О. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 ; «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право, міжнародне приватне право» / О.О. Михайленко. – Х, 2003. – 20 с.

9. Мічурін Є. Обмеження прав осіб щодо володіння, користування, розпорядження майном / Є. Мічурін // Право України. – 2006. – № 12. – С. 103 – 108.

10. Цивільний кодекс України : станом на 01 липня 2017 року // Відом. Верхов. Ради України – 2003. – № 40 – 44. – Ст. 356 (зі змінами).

11. Рішення Конституційного Суду України від 01 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі № 1 – 10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04> (дата звернення: 20.07.2017).

12. Крат В.І. Переважні права: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. ; «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.І. Крат. – Х., 2008. – 20 с.